

ЗНАЧУЩІСТЬ КОМУНІКАТИВНОЇ СИТУАЦІЇ ДЛЯ ВИРАЖЕННЯ МОВЛЕННЄВОГО ЖАНРУ

Козубська І.Г., викладач

*Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»,
пр-т Перемоги, 37, м. Київ, Україна*

nira84@mail.ru

У статті розглядається базова категорія комунікативної лінгвістики – комунікативна ситуація, її сутність, специфіка та роль в утворенні мовленнєвого жанру. Автор описує підходи різних дослідників до виділення компонентів комунікативної ситуації, розмежування її параметрів та функцій. Також обґрунтовується важливість комунікативного контексту при виділенні мовленнєвих жанрів та простежується зв'язок між комунікативною ситуацією та мовленнєвим жанром. Зокрема, автор доводить, що комунікативна ситуація перебуває в безпосередньому зв'язку з мовленнєвим жанром, оскільки адекватна комунікація будується відповідно до особливостей ситуації і характеру відносин між партнерами комунікації.

Ключові слова: комунікативна ситуація, комунікативний акт, комунікативна подія, мовленнєвий жанр.

ЗНАЧИМОСТЬ КОММУНИКАТИВНОЙ СИТУАЦИИ ДЛЯ ВЫРАЖЕНИЯ РЕЧЕВОГО ЖАНРА

Козубская И.Г.

*Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт», пр-т Победы, 37, г. Киев, Украина*

В статье рассматривается базовая категория коммуникативной лингвистики – коммуникативная ситуация, ее сущность, специфика и роль в образовании речевого жанра. Автор описывает подходы разных исследователей к выделению компонентов коммуникативной ситуации, разграничение ее параметров и функций. Также обосновывается важность коммуникативного контекста при выделении речевых жанров и прослеживается связь между коммуникативной ситуацией и речевым жанром. В частности, автор доказывает, что коммуникативная ситуация пребывает в непосредственной связи с речевым жанром, так как адекватная коммуникация строится в соответствии с особенностями ситуации и характером отношений между партнерами коммуникации.

Ключевые слова: коммуникативная ситуация, коммуникативный акт, коммуникативное событие, речевой жанр.

THE IMPORTANCE OF COMMUNICATIVE SITUATION FOR SPEECH GENRE EXPRESSION

Kozubska I.G.

*National Technical University of Ukraine “Kiev Politechnic Institute”,
Peremohy avenue, 37, Kyiv, Ukraine*

The article deals with basic category of communicative linguistics – communicative situation, its essence, specific character and role in speech genre formation. Communicative situation is a particular speech action, fragment of communication where a certain expression is realized. The author describes approaches of different researches (V. Bielikov, L. Krysinin, R. Jakobson) to the division of communicative situation components, differentiation of its parameters and functions. Common components of communicative situation that appear in analyzed classifications are addresser, addressee, message and place of communication. Other components are context, topic, relations between speakers and listeners, aim and way of communication.

Communicative situation fulfils three main functions towards communicative activity of its participants and product. They are limited function, integrative function and typified function.

Taking into consideration parameters of communicative situation is an important and necessary step in investigating any genre form. Every parameter of communicative situation sets some more or less wider standard of speech behavior. Such parameters are communicants with their practical background knowledge and experience, aims of communication; set of social determinants, surrounding of communicants.

Communicative situation stays in direct connection with speech genre since adequate communication is constructed in accordance with the peculiarities of situation and relations between partners of communication. Speech genres take part in both organization and interpretation of communicative situation semantics.

The author states that communicative situation is a category which forms the genre. Typology of genres is based on typology of situations. Certain type of situations forms its set of genres which differ by their own features.

Key words: communicative situation, communicative act, communicative event, speech genre.

У сучасному мовознавстві різнобічне дослідження всіх аспектів мовленнєвих жанрів набуває все більшої актуальності. Відомо, що теоретичну основу для вивчення комунікативної природи мовленнєвих жанрів забезпечує дослідження їхньої моделі в тісному зв'язку з елементами комунікативної ситуації і людської діяльності загалом. Співвідношення комунікативної ситуації та мовленнєвого жанру стали предметом вивчення таких мовознавців, як Бацевич Ф.С., Шерстяних І.В., Корольової І.Р., Сєдової К.Ф. та ін. Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю визначення рівня значущості комунікативної ситуації для вираження мовленнєвого жанру та розробки питання моделювання комунікативної ситуації.

Мета дослідження – визначити особливості впливу комунікативної ситуації на вираження мовленнєвого жанру.

Відповідно до мети дослідження передбачається виконання таких завдань:

- розглянути сутність та специфіку поняття «комунікативна ситуація»;
- описати підходи дослідників до визначення цього явища;
- простежити зв'язок між комунікативною ситуацією та мовленнєвим жанром.

Поняття «комунікативна ситуація» є одним з основних об'єктів прагмалінгвістичного дослідження. Комунікативна ситуація – це вихідний момент будь-якої мовленнєвої дії. Н.І. Формановська визначає комунікативну ситуацію як складний комплекс зовнішніх умов спілкування та внутрішніх станів комунікантів, що представлені в мовленнєвій поведінці – висловлюванні, дискурсі [10, с. 56]. Комунікативну ситуацію розглядають також як ієрархічно складний компонент дискурсу, що містить формально-семіотичний, когнітивно-інтерпретаційний, соціально-інтерактивний рівні й поділяється на окремі фрагменти, одиниці комунікації – комунікативні акти [6, с. 48].

Сучасні підходи до розробки поняття стандартної комунікативної ситуації не мають принципових розбіжностей і можуть бути цілком погодженими на певному абстрактному рівні опису. За В.І. Беліковим і Л.П. Крисіним комунікативну ситуацію визначають вісім ситуативних змінних: мовець (адресант), слухач (адресат), відносини між мовцем і слухачем і пов'язана з цим тональність спілкування (офіційна – нейтральна – дружня); мета спілкування, яка диктує стратегію спілкування; засіб спілкування (мова або її підсистема, а також позамовні засоби – жести, міміка); спосіб спілкування (усний/письмовий; контактний/дистантний); місце спілкування [2, с. 61]. Деякі вчені залучають до цієї моделі ще один компонент – тему.

За Р. Якобсоном, стандартна комунікативна ситуація має шість складників: адресант, адресат, контакт, повідомлення, контекст, код [12, с. 319]. У його моделі комунікації адресант, використовуючи засоби мовного коду, формує повідомлення та з його допомогою встановлює контакт з адресатом у межах конкретного контексту. Контекст у моделі Р. Якобсона пов'язано зі змістом повідомлення, з інформацією, що передавалась ним. Поняття контакту має зв'язок із регулятивним аспектом комунікації. Під контактом розуміється взаємодія між комунікантами, особливості її перебігу; повідомлення або текст – певна інформація, передана одним суб'єктом іншому; під кодом мається на увазі мова (або мовленнєвий різновид), якою реалізується висловлення.

За Масловою А.Ю., основними компонентами комунікативної ситуації є: місце і час, відомі комунікантам; адресант повідомлення із заданими мовленнєвими зобов'язаннями; адресат, що володіє або наділяється певними пресупозитивними властивостями (виробничим досвідом, інтересами, цілями, знаннями); цілеспрямована тема повідомлення [7, с. 35].

В.В. Красних виокремлює в структурі комунікативної ситуації чотири компоненти:

1) екстралінгвістичний аспект; конситуація – об'єктивно існуюча, власне екстралінгвістична ситуація спілкування; умови (у широкому сенсі) спілкування та його учасники (тобто *хто, що, де, коли*);

2) семантичний аспект; контекст – імпліцитно чи експліцитно виражені смисли, реально існуючі, що є частиною ситуації, відображаються в дискурсі і актуальні для певного комунікативного акту;

3) когнітивний аспект; пресупозиція – зона перетинання індивідуальних когнітивних просторів (фондів знань) комунікантів, включаючи і уявлення комунікантів про конситуацію;

4) (власне) лінгвістичний аспект; мовлення – продукт безпосереднього створення мовлення, те, що продукують комуніканти [11, с. 377].

І.Н. Борисова розмежовує параметри комунікативної події, що впливають на її продукт (текст) і атрибути комунікативної ситуації. Це ознаки ідентифікації комунікативної події, що визначають її жанр. Мовознавець поділяє ці ознаки комунікативної події на два класи: об'єктивні інтегруючі ознаки (власне комунікативна ситуація) і суб'єктивні ознаки варіювання мовленнєвої поведінки і мовленнєвого продукту. Ми зупинимося на об'єктивних інтегруючих ознаках комунікативної події, що входять в модель комунікативної ситуації. До них Н.І. Борисова відносить такі:

1. Типологічна стратифікація комунікативної події

Тип спілкування: офіційне – неофіційне.

Сфера спілкування: інституційна – повсякденно-побутова.

Сфера побутової комунікації: актуальна – невимушена.

Відношення комунікації до супутньої предметно-практичної діяльності: домінуюче – нейтральне – підпорядковане.

Наявність/відсутність спостерігачів: публічне/непублічне спілкування.

Частотність ситуації: висока – невисока.

2. Спосіб спілкування

Контакт: безпосередній – опосередкований.

Канал і засіб комунікації: тільки аудіо- або аудіовізуальний.

Мовна підсистема: кодифікована літературна мова, розмовна мова, міське просторіччя.

3. Організація спілкування

Функція комунікативної події: вироблення вирішення проблеми, з'ясування необхідної інформації, організація спільної діяльності та ін.

Жанр комунікативної події: візит у гості, сімейна бесіда за столом, розмова покупця з продавцем, балаканина та ін.

Типові комунікативні епізоди: привітання, прощання, тост, анекдот, розповідь та ін.

Ступінь підготовки комунікативної події: запланована – незапланована.

Підготовленість спілкування: спонтанне – аранжоване.

Стратегії і тактики: стандартні – нестандартні, соціально прийнятні – неприйнятні.

Результат комунікації: запланований – незапланований, досягнутий – недосягнутий; у предметній – в ідеальній формі.

Соціальна регламентація поведінки: суворий – несуворий сценарій.

Контроль мовленнєвої поведінки: строгий – нестрогий.

Вибір теми комунікантами: вільний – невільний.

Тональність спілкування: офіційна – нейтральна – фамільярна.

4. Топологія комунікативної події

Просторова локалізація комунікативної події: удома – за межами дому, у приміщенні – на відкритому просторі.

Включеність елементів просторового середовища в комунікацію: висока – низька.

Фактори, що стають на перешкоді спілкуванню: наявні – ненаявні.

Взаємне розташування комунікантів: контактне – дистантне, візуальне – невізуальне.

5. Хронологія комунікативної події

Часові координати комунікативної події: календарний час (дата).

Відношення комунікативної події до циклічних періодів діяльності людини: робота – відпочинок, будні – свята, час доби (ранок – день – вечір – ніч), пора року (зима – весна – осінь – літо).

Часова тривалість комунікативної події.

Дефіцит часу: є чи немає.

6. Об'єктивні ситуативні характеристики комунікантів:

Кількість учасників комунікації (діалог/полілог).

Соціальні ролі: постійні (сімейні, професіональні) – змінні (ситуативно-рольовий статус учасників у цій комунікативній події).

Змінні комунікативні ролі: той, хто говорить – слухач [3, с. 44].

Лінгвістичний опис комунікативної ситуації припускає знання й урахування параметрів комунікативного акту й ситуації загалом. Зокрема, як зазначає К.Ф. Седов, у лінгвістичній прагматиці робиться акцент на декількох параметрах, а саме:

1) враховуються комуніканти з їхнім об'єктивним і суб'єктивним мовно-практичним знанням і досвідом, фоновими знаннями, цілями спілкування;

2) береться до уваги набір соціальних детермінант (оскільки кожний із комунікантів у ході мовленнєвого спілкування виступає в певній соціальній ролі);

3) враховується актуальна ситуація спілкування або безпосереднє оточення комунікантів [9, с. 107].

В понятті «комунікативна ситуація» виокремлюються дві сторони:

1) описувана ситуація спілкування, тобто фрагмент дійсності;

2) власне ситуація спілкування, що включає ряд ознак, які являються і інтегруючими ознаками мовленнєвого жанру.

Комунікативна ситуація виконує щодо комунікативної діяльності учасників спілкування та її продукту три функції:

- 1) лімітуюча (комунікативна ситуація задає комуніканту обмежуючі умови комунікативної діяльності, жанр комунікативної взаємодії, «пропонує» йому вибір із репертуару ролей, стратегій і тактик мовленнєвої поведінки).
- 2) інтегруюча (комунікативна ситуація традиційно пов'язується в лінгвістиці з цілісністю мовленнєвого твору. Під ситуативністю зазвичай розуміється співвідношення змісту мовленнєвого твору з ситуацією);
- 3) типізуюча (комунікативна ситуація формує «текстуальну рамку» (Б.М. Гаспаров), «textual frame» (Т.А. ван Дейк), тобто єдність комунікативних параметрів тексту. Тексти, що виникають у таких комунікативних ситуаціях, характеризуються однаковими структурними і стилістичними властивостями. Це диктується вимогами адекватності тексту: «тільки з урахуванням прогнозування типу ситуації можливо породження адекватного тексту» [8, с. 63; 11, с. 377].

Для розуміння процесу комунікації надзвичайно важливими є дві основні ідеї М.М. Бахтіна: по-перше, необхідною ознакою будь-якого висловлення є його зверненість, адресованість (без слухача немає і того, хто говорить, без адресата немає і адресанта); по-друге, будь-яке висловлення набуває змісту тільки в контексті, у конкретний час і в конкретному місці (ідея хронотопу).

Загалом усі моделі комунікативної ситуації можуть бути зведені до двох типів – структурних і нелінійних моделей. Структурні моделі не можуть пояснити феномену мовного спілкування [6, с. 104]. Нелінійні моделі комунікації припускають аналіз мовленнєвої взаємодії з урахуванням соціально-культурних умов комунікації. Спілкування, з точки зору цієї моделі, може відбуватися незалежно від того, чи має намір той, хто говорить, це зробити і чи розраховано дане висловлення на сприйняття слухачем. Воно відбувається не як трансляція інформації і маніфестація наміру, але як демонстрація смислів, не обов'язково призначених для розпізнавання й інтерпретації реципієнтом. Практично кожна форма поведінки: діяльність, бездіяльність, мова, мовчання – у певній ситуації може бути комунікативно значущою. Ці моделі передбачають ситуативну прив'язаність мови, що виражається у використанні широкого соціально-культурного контексту [6, с. 117; 11, с. 393].

Отже, комунікативна ситуація конституюється екстралінгвістичними факторами, що задають умови спілкування і текстотворення. Комунікативна ситуація є і дискурсивно, і текстотвірною категорією [3, с. 38].

Як уже зазначалося, комунікативна ситуація, що представляє собою складний комплекс зовнішніх умов спілкування і внутрішніх станів тих, хто спілкується, є вихідним моментом будь-якої мовленнєвої дії [10, с. 56]. Тому цей комплекс, з одного боку, породжує мовлення, а з іншого – відображається в мовленні у своїх суттєвих мовних компонентах.

Комунікативна ситуація перебуває в безпосередньому зв'язку з мовленнєвими жанрами, оскільки адекватна комунікація повинна будуватися відповідно до особливостей ситуації і характеру відносин між партнерами комунікації.

На важливість комунікативного контексту при виокремленні мовленнєвих жанрів і побудові їхньої типології вказують М.В. Китайгородська і Н.Н. Розанова. Серед висунутих ними теоретичних передумов знаходимо твердження про те, що «жанри, реалізуючись у певних комунікативних ситуаціях, співвідносні з комунікативними актами і являються їх текстовим втіленням» [5, с. 24]. Типологія жанрів мовлення повинна, на їхню думку, базуватися на типології ситуацій. Певному типу ситуації відповідає свій набір

жанрів, які розрізняються жанроутворюючими ознаками. Так, наприклад, таким комунікативним ситуаціям, як накази, вимоги, розпорядження, інформування відповідають жанри офіційно-ділового стилю, а таким ситуаціям, як подяка, вибачення, співчуття, поздоровлення – жанри розмовного стилю.

У ролі значущого фактору комунікативна ситуація виступає у визначенні мовленнєвого жанру, запропонованого К.Ф. Седовим. Дослідник указує на первинність соціальної невербальної поведінки в розумінні феномена мовленнєвого жанру і визначає мовленнєвий жанр як «вербальне оформлення типової ситуації соціальної взаємодії людей» [9, с. 11]. Він вважає доречним говорити про жанри поведінки, яким відповідають певні мовленнєві жанри.

Кожен параметр комунікативної ситуації задає деяку більш-менш широку норму мовленнєвої поведінки: «кожному типовому значенню кожного параметра відповідає певне коло вказівок чи хоча б коло обмежень для адресанта і коло очікувань для адресата. І кожне повідомлення, що виникло в природніх умовах і що відповідає мовленнєвому узусу, лежить на перехресті цих кіл. Про це свідчить той факт, що будь-який відносно завершений фрагмент дискурсу достатньо легко дозволяє відновити якщо не всі, то більшість параметрів комунікативної ситуації» [4, с. 37].

Отже, ми можемо зробити висновок, що комунікативна ситуація відіграє важливу роль для вираження мовленнєвого жанру. Мовленнєвий жанр можна представити як стереотип мовленнєвої поведінки через опис стійких, повторюваних, типових комбінацій параметрів комунікативної ситуації, що володіють різною жанроутворюючою силою [4, с. 40]. Мовленнєві жанри одночасно беруть участь і в організації, і в інтерпретації семантики комунікативної ситуації. Урахування параметрів комунікативної ситуації – важливий і необхідний момент у дослідженні будь-якої жанрової форми.

Аналіз підходів до моделювання комунікативних ситуацій показує, що існують різні класифікаційні сітки їх параметрів. Під комунікативною ситуацією розуміється, як правило весь комплекс факторів, що чинять вплив на протікання комунікативної події. Це і предметне середовище, і учасники спілкування, і їхні особистісні, і соціально-статусні характеристики, і предмет мовлення, і текст як результат комунікації [11, с. 420]. У подальших наукових розробках доцільно буде детально простежити та описати різні параметри комунікативної ситуації в межах мовленнєвого жанру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2009. – 376 с.
2. Беликов В.И. Коммуникативная ситуация // В.И. Беликов, Л.П. Крысин Социолінгвістика : учебник для вузов. – М. : Рос. гос. гум. ун-т, 2001. – 439 с.
3. Борисова И.Н. Русский разговорный діалог : структура и динамика / И.Н. Борисова. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2001. – 408 с.
4. Долинин К.А. Проблема речевых жанров через сорок пять лет после статьи Бахтина // Русистика : Лингвистическая педагогика конца XX в. – СПб., 1998. – С. 35–46.
5. Китайгородская М.В., Речь москвичей. Коммуникативно-культурологический аспект / М.В. Китайгородская, Н.Н. Розанова. – М. : Научный мир, 2005. – 492 с.
6. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.
7. Маслова А.Ю. Введение в прагмалингвістику : учеб. пособие / А.Ю. Маслова. – М. : Флинта, Наука, 2007. – 152 с.

8. Пешков И.В. Введение в риторику поступка / И.В. Пешков. – М. : Лабиринт, 1998. – 288 с.
9. Седов К.Ф. Жанр и коммуникативная компетенция // Хорошая речь / под ред. М.А. Кормилициной, О.Б. Сиротининой. – М., 2007. – С. 107–117.
10. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н.И. Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 465 с.
11. Шерстяных И.В. Теория речевых жанров: лекционно-практический курс для магистрантов / И.В. Шерстяных. – 2-е изд., стер. – М. : Флинта, Наука, 2014. – 546 с.
12. Якобсон Р.О. Избранные работы / Р.О. Якобсон. – М. : Прогресс, 1985. – 456 с.

REFERENCES

1. Batsevych, F.S. (2009), *Osnovy komunikativnoi linhvistyky* [The principles of communicative linguistics], Akademiia, Kyiv, Ukraine.
2. Belikov, V.I. (2001), *Komunikativnaia situatsiia* [Communicative situation] // Belikov, V.I. and Krysin, L.P. *Sotsiolingvistika: uchebnik dlia vuzov* [Sociolinguistics : high school textbook] Ros.Gos.Gum.Universitet, Moscow, Russia.
3. Borisova, I.N. (2001), *Russkiy razgovorni dialog : struktura i dinamika* [Russian colloquial dialogue : structure and dynamics], Izdat.Uralsk.Institut, Yekaterinburg, Russia.
4. Dolinin, K.A. (1998), *Problema rechevykh zhanrov cherez sorok piat let posle stati Bahtina* [The problem of speech genres after forty five years of Bakhtin's article] // *Rusistika : Lingvisticheskaia pedagogika kontsa XX v., SPb.*
5. Kitaigorodskaya, M.V. and Rozanova, N.N. (2005), *Rech moskvichei. Kommunikativno-kulturologicheskii aspekt* [The speech of Muscovites. Communicative-Cultural aspect], Nauchnyi mir, Moscow, Russia.
6. Makarov, M.L. (2003), *Osnovy teorii diskursa* [The basics of discourse theory], Gnozis, Moscow, Russia.
7. Maslova, A.Ju. (2007), *Vvedenie v pragmalingvistiku : ucheb.posobiye* [Introduction to pragmalinguistics : tutorial], Flinta : Nauka, Moscow, Russia.
8. Peshkov, I.V. (1998), *Vvedenie v ritoriku postupka* [Introduction to the theory of action], Labirint, Moscow, Russia.
9. Sedov, K.F. (2007), *Zhanr i kommunikativnaia kompetentsiia* [The genre and communicative competence] // *Khoroshaia rech / pod red. Kormilitsinoi, M.A., Sirotininoi, O.B., Moscow, Russia.*
10. Formanovskaya, N.I., (2002) *Rechevoie obschenie : kommunikativno-pragmaticeskii podhod* [Speech communication : communicative-pragmatic approach], *Russkii yazyk, Moscow, Russia.*
11. Sherstianyh, I.V. (2014), *Teoriia rechevykh zhanrov : lektsyonno-prakticheskii kurs dlia magistrantov* [The theory of speech genres : theoretical and practical course for master postgraduates], Flinta : Nauka, Moscow, Russia.
12. Yakobson, R.O. (1985), *Izbrannye raboty* [Selected papers], Progress, Moscow, Russia.

УДК 811.161.2'38

МОВНИЙ МЕЛАНЖ ЯК ОЗНАКА МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ПЕРСОНАЖА СУЧАСНОЇ ДРАМИ

Корольова В.В., к. філол. н., доцент

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
пр-т Гагаріна, 72, м. Дніпропетровськ, Україна*

valeria.nagel@rambler.ru

У статті проаналізовано вияви мовного меланжу й варіанти його вербалізації в структурі реплік дійових осіб сучасних українських п'єс. З'ясовано екстралінгвістичні причини використання мовного меланжу